

کیشا ئافرهتی.. بۆچی؟

نازدار جزیری

بەتە ھەر جەھەکی وی بقیئت ئەو دەمی ھەزا وی ل سەر بێت، لەوما ئەقە ھەمی بووینە ھاندەر و پالەدر کو داخوازا ژفراندنا مافین ژ دەستجووی بکەت وەک مەرقەک مافی د ژبانی دا ھە مینا زەلامی. ل سالا (۱۸۵۷) ل رۆژا (۸) ئاداری ھندەک ئافرهتین پالە ل کارخانا جل و بەرگان ل نیویورک ئیکەمین مائگرتن ژ لای ئافرهتەن قە دەست پیکر و داخوازا ئیکسانیا دگەل کەرنیا زەلامی کر، ھەروەسا کیم کرنا دەمی کاری پاش ئەق رۆژە بووینە رۆژا ئافرهتین جیھانی.

د چوارچووئی پێشەنجوونین سیاسی و جفاکی دا ئەوین ب سەر جیھانی دا بۆرین، ئافرهتی ژ دەست دا خەبات و داخوازا مافین خۆ د ژبانی دا کر، و دروشمین پێشەنجوون و پتر رۆدی ل سەر مافین خۆ بەلاقکرن و ھێلا بازئیا خەباتی ل جیھانی بەرفەرەکسرن و بووینە دەریزەکا خۆبەتی ژ خەباتا مەرقابەتیی ل جیھانی، سەخمەرانی ئازادەکا تەمام و ژناڤرنا ھەمی رەنگین تەپەسەری و بئەدەست یی و ئازاردنی.

ئەگەر ئەم ل دویت ھندەک سەرژمیریاریا د فی دەمی دا بچین، دئ بۆ مە دیاریبیت چەند جوداھیین ئابوری و جفاکی دناڤەرا زەلامی و ئافرهتی دا ھەنە. ئافرهت زۆربەیی فەقیرین جیھانی ئە، دیسان ئافرهت زۆربەیی تەخویندەوارین جیھانی ئە، ھەروەسا ئافرهت زۆربەیی زەدرەمەندانە د شەر و جەنگان دا ژ زەلام و زارۆکان، و ئافرهت ل ئەفریقا و ئاسیا سێزدە دەمژمیرا د ھەفتیەکی دا کاردەکت و پراپا وان ژ کرپا وان ناھیتە دان، لەھەمان دەم دا ئافرهت سێ تا چل ژ سەدی (۳۰-۴۰٪) ژ دەسکەفتی وی کیمترە ژ زەلامی ئەگەر کارەکی وەکی ئیک بکەن. ئەقان ھەمی ھۆکاران و کارین ریکخراو و کۆمەلا ئافرهتان و داخوازین ئیکسانیی دچەندین سالی د رێژدا، ریکخراو نەتەوین ئیکگرتی پالدا کو قانون و یاسایان دەریخیت ژ بۆ پاراستنا ئافرهتی و مافین وی و دمارگنریا ب دژی وی دەھیت ب کارئینان نەمینیت.

ل ھەتا ئەفرۆ ژ د گەلەک وەلاتین جیھانی دا گەلەک مافین سادەیین ئافرهتی ھاتینە خوارن و یا ژئ بئ بەھر بووی، ئاستەنگین د ری یا وی دا کو پیش نەکەڤیت، وەکی مافی وی د دەنگدان و ھەلبژارتنی دا، یان دەھلبژارتنا ھەفرینیی خۆ یان د خویندەواری دا یان د کارکرنی دا ھەتا دەھیتە شوڤیریا ترومبیلی ژ.

کرپارا ئازادی ئانکو راکرنا ھەمی قەید و بەرپەتا چ د ھیزی بن یان جفاکی بن یان د رەفتاری بن ئەوین نەھیلیت مەرقابەتیا مەرقی و سەروشتی وی ب جە بھیت و ھەزا خۆبەتیا وی نەبشکڤیت، دا گرانئیکرنا بەرز و دورست یا ژبانا مەرقابەتیی چ ژن بێت یان زەلام دەست پێکەت.

بئ گومان ژ گرنکترین ھۆکارین سەرھەلان و پێشکەفتنی د جفاکەکی سالوخت بەرز و پێگەھشتی، ھەبوونا لیتیرینەکا راست و دورست بۆ ژبانی یە.. لیتیرینەکا ب ئارمانج بۆ ھەمی کیشین مەرقابە چ زەلام یان ئافرهت بێت، و گەلەک جارن ھۆکاری ئاریشە و ئالوزیا کیشین روی ب روی بوونی دگەل ژبانی پاشەمان و نەزانین، ئیک ژ وان کیشان ژئ کیشا ئافرهتی یە کو ب ھاریکاری نەزانین و پاشەمانی رۆل وی د ژبانی دا ھاتینە راوەستاندن و سەرھەلنا و پێشەنجوول دویت ھەزا جفاکی.

ئەری ژ بەر چ ئافرهت داخوازا ئیکسانیی دگەل زەلامی دکت؟ پرسیارەکا پێدڤی ھۆکارین وی ئەم بزانین و ل نک رابووستین. داخوازا ئافرهتی ب مافین وی و ئیکسانیا وی دگەل زەلامی نەدقونانەکا دەست نیشانکریدا یان سەردەمەکی قە یا گریدا، ھەروەسا ئەق فالتیەکی ژئ و ژ چەبئ دەست پیکری، ھەر ژ کەقن دا ئافرهت یا تووشی گەلەک جورین تەپەسەری و بئەدەستی بووی و دمارگنریا رەگەزی ژ لای جفاکی قە. ئەگەر چاڤ خشاندنەکی د مێژویدا کەقن یا مەرقان دا بکەین، دئ بیین کو ئەو سەردەمین دەستپیکنی پین سەروشتی دەمی زەلام و ئافرهت ل سەر سەروشتی خۆ، ھەر ئیک ژ وان خودان قیەتە ژ پیکھاتی بابولجیمی خۆ ھەبووی ل وی دەمی جفاکی مەرقابەتیی دزانی کو ئافرهت ب سەروشتی خۆ ژئدەری ژبانی یە ب ھۆکاری شیان وی ژ قەژاندنا ژبانەکا نوی، لەورا دەھتە ھۆمارتن خودان شیانەکا ژئدەتر ژ زەلامی و ب ریزگرتنەکا پلندەر و ژ فی لای قە ھەزا خوداوەندا می بەلاقبوو کو خوداوەندا خیر و بەرەکت و ھیمایی پەیدا بوونا ژبانا نوی.. پاش دیرۆک مە قەدگۆھیزیت بو کاودانین جفاکی و قەسەفی ئەو پین رازیبووین پەیوەندیا دناڤەرا زەلامی و ئافرهتی دا بەروشاڤی بکەن پشتی ئافرهت ب خوداوەندا پەیدا بوونی و لایەنی خیری ھاتینە نیاسین، بەروشاڤی کرە لاینگرا خرابیی و شەیتانی و ھیمایی خرابکاری ل سەر روینی ئەردی، و دچاخی ئاقیندا ل ئورویا دەمی کەنەسە خودانا دەسلاتی و حکومداری ھەزا پیرۆزیا زەلامی و پلندیا وی بەلاقبوو، دەمی خۆ ئینایە ریزا لایەنگرین خودی و نوینەرانی وی ل سەر ئەردی بەروشاڤی ئافرهتی، کو لایەنگرا شەیتانی و ئافرهت دەھتە سۆتن و ئەشکەنجەدان ب نافی ئاینی و کەنەسی ب گونەھاریا سەرداچوونی، تەنھا چونکی ئەوان ھندەک ئیش ب ریکا گیایی چارەسەر دکر. بەل راسیتا وی ژئ ئەو بوو ئافرهت دشی ھەفرکیا وان بکەت دچارەسەرکنا نساخان دا ل وی دەمی وان ھەر دکر کو شارەزاڤیا قان جۆرە کاران بئتی دڤیت ژلای کەنەسە قە بھیتە نەجامدان و کەس مایی خۆ د قان شولان دا نەکەت.

و ل چاخی ھەقدی یی زاینیی بۆیەرا دیناتی و ئیشیت دەرونی (ھیستیریا) رویدا ل شینا سیربەندی و فال قەکرنی، دا کو ل وی دەمی وان دگۆت ئافرهت پتر ژ زەلامی تووشی فی نەساحیی دیبت، قینجا ئەرکی نوژداری بوو کو جفاکی ژ وان پپارین و د ھندەک ژۆرین تابەت دا، دا ئیکەلیی دگەل پین دی نەکەن، ئەو ژبەر ئەگەرەکی سادە، چونکی ئافرهت بۆ نمونە گوھداریا مالخوی خۆ یان ژئ بابی خۆ ناکەت دا بژئنی یا دینە ئان ژئ ئیشا دەرونی یا ھەمی و ئەق گونەھە ژئ دەھتە لادان دەمی ئەو یارازی و گوھداریا لدویت گۆتتا وان.

بەل د چاخی نوی دا ژئ ئافرهت ژ ژۆرداری و تەپەسەری ژ جفاکی قورتال نەدبوو.. گەلەک ژ ئافرهتان ژ مافین وان دبی بەھر بووینە کو ژبانەکا خۆش و تەنا و زانست و دەریزنا ھەر و بۆچونا ھەبیت و رۆل وی د ژبانی دا ھاتینە پەراویزکرن و یا کرپە دوقەلەنەکا زەلامی د ھەمی تیشان دا. دئ د گەل خۆ